Әдәби тәнгид

БӘКИР НӘБИЈЕВ

УШАГ ӘДӘБИЈЈАТЫМЫЗ МҮАСИР МӘРҺӘЛӘДӘ*

УШАГЛАР үчүн јазылан әсәрләр әдәбијјатымызын чох вачиб тәркиб һиссәси кими јаш, естетик зөвг вә билик сәвијјәси мүхтәлиф олан милјонларла адам тәрәфиндән охунур. Балачаларын, јенијетмәләрин, кәнчләрин дүнјакөрүшүнүн инкишафында, мараг даирәсинин кенишләнмәсиндә, әхлаг вә мә'нәвијјатынын тәрбијәсиндә, характеринин мәтинләшмәсиндә вә нәһајәт, бәдии зөвгүнүн чилаланмасында бу әдәбијјатын ојнадығы рол чох бөјүкдүр. Ушаг әдәбијјаты өз охучуларыны зәнкин ингилаби ән'әнәләр әсасында, коммунизм әхлаг кодексинин јүксәк тәләбләри руһунда тәрбијә едир. Өз маһијјәти, мәгсәд вә идеаллары е'тибарилә партијалы олан бу әдәбијјат мүасир варлығын ән вачиб проблемләринә даир әсәрләрлә мүнтәзәм олараг зәнкинләшмәкдәдир.

Сов.ИКП МК-нын вә ССРИ Назирләр Советинин «Совет ушаг әдәбијјатынын кәләчәк инкишафы һаггында тәдбирләр» адлы 25 март 1969-чу ил тарихли гәрары јазычыларымызын јарадычылыг ахтарышларына дүзкүн истигамәт вермиш, онлары јени әсәрләр јазмаға руһландырмышдыр.

Сон илләрдә Азәрбајчан ушаг јазычыларынын јени, актуал мөвзулары ишләмәк һәвәси артмыш, онларын мүшаһидәләри зәнкинләшмиш, гәһрәманларынын дахили аләминә даһа дәриндән нүфуз етмәк мејли күчләнмишдир. Мә'лум олдуғу кими, ушаг әдәбијјатында вәтән мәһәббәти, инсан әмәјинә, истe'дадына вә лајагәтинә еһтирам, тәбиәт көзәлликләринә вурғунлуг, валидејнә, мүәллимә, үмумән бөјүкләрә һөрмәт, кичикләрә меһрибанлыг, шәфгәт, достлугда дәјанәт, камил инсан үчүн јабанчы олуб онун шә'нинә, лајагәтинә кәсир кәтирән ејбәчәр һаллара нифрәт кими бүтүн халглар вә бүтүн дөврләр үчүн әһәмијјәтли олан мөвзу вә мотивләр вардыр. Лакин һәр дөвр бу мөвзулара јени мәзмун верир, һәр ичтимаи гурулуш өз синфи мәнафејиндән чыхараг онлара јени тәләбләрлә јанашыр, өзүнүн амалы, мәгсәди илә һәмаһәнк олан мөвзулар ирәли сүрүр. Бизим ушаг әдәбијјатынын әсас мәгсәди өз бөјүк емосионал тә'сир гүввәсилә охучусунун фәал һәјат мөвгејини тутмаг просесиндә она јахындан көмәк етмәкдир.

Азәрбајчан ушаг әдәбијјаты тәзә мөвзулара чәсарәтлә киришир, санбаллы әсәрләрлә гүввәтләнир, ону јараданларын сыралары истe'дадлы кәнчләр һесабына даһа да сыхлашыр. Һазырда М. Рзагулузадә, Г. Илкин, М. Дилбази кими ушаг әдәбијјатымызын ветеранлары фәалијјәт көстәрир, онларла јанашы, белә демәк мүмкүнсә, икинчи нәсил ушаг јазычылары: Х. Һәсилова, Ә. Бабајева, Һәбибә, Т. Елчин, Х. Әлибәјли фәал чалышыр. Е. Маһмудов, М. Әлијев, И. Тапдыг, Ә. Әһмәдова, Т. Мүтәллибов, Ә. Сәмәдов, Т. Маһмуд, Н. Сүлејманов, Р. Шыхәмирова өз тәчрүбәли һәмкарлары илә мараглы јарадычылыг јарышына киришмишләр. Нәһајәт, Фуад Тарыјердијев, Рафиг Зәка, Сабир Мәммәдзадә, Заһид Хәлил, Мәммәд Аслан, Вагиф Ибраһим, Телман Гарабағлы, Мәммәд Намаз, Әләмзар Әлизадә, Тофиг Мирзә, Рафиг Јусифоғлу, Әләскәр Әлиоғлу, Камал Искәндәр, Гәшәм Исазадә вә башгалары ушаг әдәбијјаты саһәсиндә чалышмаға һәвәси вә иктидары олан гүввәләр кими һәм охучулар, һәм дә әдәби ичтимаијјәт арасында танылырлар. Ушаг әдәбијјаты үзрә ихтисаслашмајан, лакин балачалары, јенијетмәләри унутмајан М. Ибраһимов, И. Әфәндијев, Б. Вајрамов, С. Вәлијев, Һ. Аббасзадә, Х. Рза, Елчин, Анар, Н. Һәсәнзадә, М. Ибраһимбәјов, Н. Кәнчәли, Ч. Әлибәјов, М. Күлкүн, Ә. Әјлисли, Р. Ибраһимбәјов, С. Азәри, Ф. Гоча вә Ф. Садыг, Ј. Һәсәнбәј, Д. Ордубадлы, Ә. Салаһзадә онлар үчүн бир сыра шe'р, һекајә, поема, повест вә нағыллар јазмышлар. Һамыја јахшы мә'лумдур ки, партија вә халг Әрзаг програмыны һәјата кечирмәк истигамәтиндә чох вүс'әтли мигјасда иш көрүр. Бу програм бүтүнлүкдә әдәбијјатымызын, о чүмләдән дә ушаг әдәбијјатынын гаршысында чидди вәзифәләр гојур. Һамы билир ки, нәтичәләри јахын ики-үч илдә өзүнү көстәрсә дә, Әрзаг програмы үч иллик, беш иллик бир иш дејил, бүтүн чәмијјәтимиз үчүн узунмүддәтли фәалијјәт програмыдыр. Бу күн орта мәктәбин ашағы синифләриндә тәһсил алан балалар јеткин шүурлу, мөһкәм әзәләли кәнчләр кими мејдана атыланда бу програмын һәјата кечирилмәсинин билаваситә иштиракчылары олачаглар.

Ушагларда мадди не'мәтләрин јарадылмасына, һејванлар, биткиләр дүнјасына хүсуси мараг, кәнд тәсәррүфатынын мүхтәлиф саһәләринә тәәссүбкеш мүнасибәт, тәбиәтә севки — вәтән мәһәббәтинин вачиб тәркиб һиссәси кими тәлгин едилмәлидир. Бурада Михаил Пришвинин, Витали Бианкинин, А. Шаигин, Ч. Чәбрајылбәјлинин әсәрләрини нечә хатырламајасан? С. Рәһимов вә Ә. Вәлијевин бә'зи нағыл вә һекајәләри, М. Ибраһимовун «Мурoвдағын әтәјиндә» повести, Мәммәд Асланын «Дурналар ләләк салыр», Нәриман Сүлејмановун «Тәк чичәк» китабларындакы һекајәләр, Тофиг Маһмудун «Сеһрли мешәбәји» поемасы, Мәстан Әлијевин «Чалғычы гушлар» китабы бу саһәдән јазылмыш мараглы әсәрләрдәндир. Бу сијаһы јүксәк кејфијјәтли јени бәдии әсәрләрин мүәллифләри һесабына кетдикчә даһа чох зәнкинләшәрсә, «Һәјәчан тәбили»нин ачы һәгигәтләрини балачалар даһа тез гаврајарлар. Гочаман тәбиәт вурғуну академик Һәсән Әлијевин өз китабында елми-публисист сәпкидә ачдығы вачиб вә актуал сөһбәти јазычыларымыз бәдии сөзлә давам етдирмәлидирләр.

Мәгаләнин бу парчасыны јазаркән бир даһа јәгинлик һасил етдик ки, үмумијјәтлә, поезијада олдуғу кими, бу күн ушаг шe'римиздә дә Р. Рзанын јери көрүнүр. Ким билир, һәјатынын сон илләриндә ағыр хәстәләнмәсәјди вә дүнјаны вахтсыз тәрк етмәсәјди, о, «Балачаларын шәкилли тәбиәт енсиклопедијасы» дүзүмүндән һәлә нә гәдәр тәзә әсәр јазачагды... Бу үмуми башлыг алтында чап олунмуш китабларында шаир тәбиәтин тәкрарсыз көзәлликләринә мәһәббәт ојатмагла кифајәтләнмир, өз балача охучусунун әгли инкишафынын да гајғысына галырды. Һәр күн баш верән бир-бириндән әлван тәбиәт һадисәләринин үзәриндән сирли пәрдәни галдырыр, онларын арасындакы әлагә вә аһәнкдарлыг һаггында билликләри спесифик тәрздә әкс етдирирди. Бу да өз нөвбәсиндә балачалара ағыллы, зирәк олмағы өјрәдир, ејни заманда онларын көврәк, һәссас инсанлар кими, һуманист дујғулар гојнунда бөјүмәләринә истигамәт верирди.

Бир күн Елбрус дағындан сорушурлар ки, сән дағларын ән учасы, ән гүдрәтлиси олдуғун һалда, нәдән бос синәни даим бораилар, туфанлар дөјәчләјир, башын һәмишә гарла, бузла өртүлү олур? Учалығын мүкафаты будурму? О чаваб верир ки, әкәр уча вә вүгарлы көрүнән дағлар гар алтында галмасалар чајлар, чешмәләр өз башланғычыны һарадан көтүрәр, бағлар, тарлалар сују һарадан ичәрләр? М. Дилбазинин «Елбрус» шe'риндән алдығымыз бу мүкалимәдә халгын әсрләрдән бәри давам едиб кәлән бу фәлсәфи гәнаәти чох көзәл әкс етдирилмишдир: әсл вүгар — зәһмәткеш инсанын вүгарыдыр! Гочалара һөрмәт һамынын инсани борчудур. Лакин һәр сәггал ағарданын јүксәк мә'нада ичтимаи еһтирама һаггы јохдур. Ән бөјүк еһтирам гуран-јарадан, ел-оба үчүн чалышан, јахшы күндә дә, јаман күндә дә халгына, вәтәнинә дајаг дуран адамларындыр; әзәмәтли дағлар кими, башы учалыг да, вүгар да онлара јарашыр! Жанрындан, һәчминдән асылы олмајараг ушаглар үчүн јазылан әсәрләримизин ән јахшыларында тәлгин олунан башлыча идеалы бу чүр мүәјјән етмәк мүмкүндүр. Мүасир ушаг әдәбијјаты әсасән үслуб вә бәдии тәсвир васитәләри илә бир-бириндән сечилән јазычылар тәрәфиндән инкишаф етдирилир.

М. Рзагулузадәнин «Елин јазы, илин јазы», М. Ибраһимовун «Пәрвизин һәјаты», Ә. Әһмәдованын «О күнләрә бахырам», Т. Елчинин «Торағајын нәғмәси», Һ. Зијанын «Гардашлар овда», «Хырда тәмсилләр», И. Тапдығын «Чичәкләрим, күлләрим», Ф. Садығын «Көјдән алма дүшмәди», Т. Маһмудун «Кәпәнәк көзәллији», Ә. Сәмәдовун «Сеһрли халча», М. Намазын «Муғанлы космонавт» китабларындакы ән јахшы әсәрләр әјләнчәли сүжет әсасында гурулмуш композисијасы, дилинин аһәнкдарлығы, тәсвир вә ифадә васитәләринин тәравәти илә јадда галыр.

Т. Елчин Азәрбајчан классик поезијасыны јахшы билән, мүасир рус вә дүнја әдәбијјатынын наилијјәтләрини өјрәнән вә истe'дадла јазылмыш ушаг әсәрләриндә бунлардан јарадычылыг јолу илә фајдаланан шаирләримиздән биридир. Онун әсәрләринин ән мүһүм мәзијјәти бунунла изаһ олунур ки, шаир өз сәсини ушаг аләминә, психолокијасына мәхсус инчә бир камертонла көкләмәји бачарыр. Балачаларын мә'нәвијјатына дәриндән нүфуз едә билдији үчүн Т. Елчин онларын бакир фикир вә дујғулар, арзу вә һәвәсләр, мараг вә гајғылар дүнјасында өз шe'р вә поемалары илә доғмадыр, арзуедилир. Онун әсәрләриндә ики гат олдуғуну көрәнләр һаглыдырлар. Илк тәәссүратла бағлы олан биринчи гат шән јумордур. Ушаг үрәкачан јуморла јоғрулмуш мисралары охудугча, јахуд динләдикчә үрәкдән күлүр. Лакин әсас гајә икинчи пландан баш галдырыр вә фәһмли охучуну дүшүндүрүр. «Охучу һәлә кичикдирсә, заһири гатла, фәрәһ доғуран јуморла кифајәтләнир. Лакин бөјүдүкчә даһа да ирәли кедәрәк охудуглары үзәриндә дүшүнмәјә башлајыр» (Заһид Хәлил. «Анкето чаваб», «Детскаја литература», № 4, 1982, сәһ. 40).

Сов.ИКП МК-нын Баш катиби Ј. В. Андропов јолдаш ССРИ-нин тәшкилинин 60 иллији мүнасибәтилә кечирилән тәнтәнәли ичласдакы мә'рузәсиндә милли сијасәт саһәсиндәки вәзифәләри шәрһ едәркән хүсуси олараг көстәрмишдир ки, «Совет адамларыны өлкәнин бүтүн милләт вә халглары арасында гаршылыглы һөрмәт вә достлуг, өз бөјүк Совет Вәтәнинә мәһәббәт, бејнәлмиләлчилик, башга өлкәләрин зәһмәткешләри илә һәмрә'јлик руһунда тәрбијә етмәк даими вәзифәдир, өз әһәмијјәтини һеч вахт итирмәјән бир вәзифәдир». Мә'лумдур ки, бејнәлмиләлчилик руһу һәмишә Азәрбајчан әдәбијјатынын ән көркәмли нүмунәләринин маһијјәтиндән доған вачиб сечијјәви кејфијјәтләриндән олмушдур. Партијамызын чағырышына әсасән бу саһәдә иши даһа да күчләндирмәк бизим бүтүн истe'дад саһибләринин, хүсусән дә ушаг јазычыларынын шәрәфли вәзифәләриндәндир. Т. Елчин өзүнүн 200 сәһифәлик «Торағајын нәғмәси» китабынын тәгрибән јарысыны сәхавәтлә дикәр халгларын ушаг поезијасы нүмунәләри үчүн ајыранда, бурада рус, белорус, күрчү, ермәни, латыш, Молдавија, Дағыстан вә Шимали Гафгаз халгларынын әдәбијјатларына кениш јер верәндә һәр шејдән әввәл балачалары һеч бир милли мәһдудијјәт билмәдән совет халгларынын Ленин достлуғу ән'әнәләри руһунда тәрбијә етмәк мәгсәдинә вачиб хидмәт көстәрмишдир. Ејни заманда чех, инкилис, франсыз, јапон поезијасынын сечијјәви нүмунәләринин сечилиб топландығы бу китабла шаир Азәрбајчан охучусунун бәдии тәхәјјүл даирәсини даһа да кенишләндирмәјә мүвәффәг олмушдур. Фашистләрин әли илә гәтл олунмуш испан шаири Фредерико Гарсиа Лоркадан бәһс едән «Фәрјад» поемасы, «Освенсим» поема-репортажы, ушагларын севимли шаири Корнеј Чуковскинин хатирәсинә јазылмыш «Сәјаһәт» адлы мүасир мөвзулу нағылы да мәһз бу мәгсәдә мүвәффәгијјәтлә хидмәт едир. Бураја «Муха-тсахатука» («Милчәк-визилчәк»), «Мојдадыр», «Доктор Ајболит» кими совет ушаг поезијасы классикасынын көркәмли нүмунәләрини дә әлавә етсәк, мә'лум олар ки, Т. Елчинин тәрчүмә саһәсиндәки фәалијјәти һәгигәтән дә тәгдирәлајигдир. Ејни сөзләри дохсана јахын ушаг шe'ри, тәрчүмәсинин топландығы Илјас Тапдығын «Гочаг довшан» китабы, бөјүк сәнәткар И. А. Крыловун јүз тәмсилини дилимизә чевириб ајрыча китаб кими охучуларына тәгдим етмиш Һ. Зијанын јарадычылыг иши һаггында да демәк олар.

Азәрбајчан ССР Дөвләт мүкафатына лајиг көрүлмүш «Чалғычы гушлар» китабы ушаг әдәбијјаты саһәсиндә мүнтәзәм чалышан Мәстан Әлијевин сәнәтин бу мүрәккәб саһәсиндә чохдан бәри апардығы ахтарышларын фәрәһли нәтичәсидир. Азәрбајчан јазычыларынын VII гурултајында һаглы олараг дејилдији кими, бу китабда тәсвир олунан гәһрәманын сәргүзәштләри, јә'ни Ибишин «бир аз овчулуғу да, бир аз копчулуғу» да һуманист идејаларын тәблиғинә хидмәт едир. Ибишин јаланлары һәгигәт гәдәр көзәлдир. Онлар ушаглары доғручулуға, чәмијјәти, инсанлары, тәбиәти севмәјә сәсләјир. Бизим әдәбијјатымызда Ибиш һәгигәтән дә тәзә, орижинал бир образдыр. Ибиш сурәтинин совет ушаг әдәбијјатынын надир һадисәләриндән бири олдуғуну «Детскаја литература» журналы да тәсбит етмиш, поеманын баш гәһрәманыны белә гијмәтләндирмишдир: «Это своего рода новоявленный Мюнгхаузен» (1980, № 5, сәһ. 19).

Тәбиәтин илкинлијини, онун мө'чүзә вә сирләрини поетик васитәләрлә ачан «Дәвәләр нијә көшәјир» поезија китабындан сонра М. Асланын «Дурналар ләләк салыр» адлы нәср китабыны охучулар марагла гаршыладылар. Бурадакы әфсанә вә рәвајәтләрдә инсаны башгаларынын көзүндә учалдан нәчиб дујғулар ашыланыр, нанкорлуг, икиүзлүлүк, јаланчылыг ифша олунур:

Һәлә «Торағајлар охујур» китабындакы

Вах, бу ағач киласдыр,
Јаз кәлди, бу ағачын
Будағындан күл асды—

гәбилиндән олан шe'рләри илә балачалары риггәтә кәтирән Заһид Хәлил «Валлыча» адлы јени китабындакы нағыл вә һекајәләрлә онлары бир даһа севиндирди. Бу әсәрләр ушаглар үчүн «Мәликмәммәд» вә «Чыртдан» кими, Андерсенин вә Грим гардашларынын нағыллары кими чазибәдар вә үрәкачандыр.

Биз тәәссүф едирик ки, И. Тапдыг кими тәбии истe'дада малик олан бир ушаг шаири сон илләр балача охучулар үчүн аз јазыр.

Нәнәнин евиндә
кәбә вар.
Кәбәнин үстүндә
дәвә вар.
Дәвәнин белиндә
тәпә вар.
Тәпәнин үстүндә
нәвә вар.
Дәвәнин јунундан
тохунур кәбәләр.
Кәбәләр үстүндән
бојланыр дәвәләр.
Дәвәләр белиндә
дајаныб тәпәләр.
Тәпәләр үстүндә
ојнашыр нәвәләр.

Ушаг тәфәккүрүнү бу дәрәчәдә ардычыллыгла вә ојнаг ифадә васитәләрилә ганадландыран әсәрләрин мүәллифи мүтләг фәаллашмалыдыр. Белә әсәрләрин һәр биринин азјашлы охучулар үчүн јени бир аләм олдуғуну дујмагдан вә јашамагдан өтрү биз бөјүкләр өзүмүзү бир анлыг кичикләрин јеринә гојмалыјыг. Азәрбајчан фолклорунун, хүсусән дә јанылтмачларын руһу, аһәнки Илјасын ән јахшы әсәрләрини охујаркән адамы өз стихијасынын гојнуна алыр.

Һәмин азјашлы охучу дилимизин зәнкинликләрини мәнимсәмәк үчүн садәчә өјрәнмә јолу илә кедәси олса, бирчә «килә» кәлмәсинин чохмә'налылығыны гаврамаг үчүн она хејли вахт, бөјүкләрин көмәји вә бә'зи лүғәтләр лазым оларды. Лакин Ф. Садығын ашағыдакы мисралары бу бирчә кәлмә сөзүн ишләнмә мәгамына көрә ифадә етдији дөрд инчә мә'на чаларыны балачанын бејин тохумасына елә нахышлајыр ки, даһа ушаг онлары өмрү боју унуда билмәз:

Гәшәнк гызам—
адым Килә.
Гонаг кетдим
дајымкилә.
Јағды јағыш
килә-килә,
Ајаггабым
батды килә.

Ејни сөзләри Х. Әлибәјлинин бир бәндини ашағыда вердијимиз «Лалә» шe'ри һаггында да демәк олар:

Јурдумда сәрин күләк
Әсәндә ахшамчағы
Мән башымы әјәрәк
Өпүрәм бу торпағы.

Ханымананын «Әзиз комиссар» китабында белә шe'рләр аз дејил.

Ушаглар үчүн әсәр јазмағын мүрәккәблијини һамы билир. Онлара бирбаша, мүстәгим мүрачиәт едиб, «нәчиб ол!», «сәлигәли ол!» демәклә бу кејфијјәтләри ашыламаг, әлбәттә, истәнилән нәтичәни вермәз. Балачалар һәјатда, тәчрүбәдә нүмунә көтүрмәјә даһа чох һәссасдырлар; һәм дә бу нүмунә бәдии әсәрдә, онларын психолокијасына вә дүшүнчә тәрзинә ујғун тәгдим олунурса, шәксиз, тә'сир гүввәси кәсб едир. Ана илә өвлад арасындакы мүнасибәтләрин сечијјәви һалларындан бирини кичичик бир һадисә вә чанлы диалог васитәсилә әкс етдирән Һикмәт Зијанын «Афәрин» шe'ри мәһз бу јолла е'тимад газанмыш, азјашлы охучулар үчүн нүмунә сәвијјәсинә галхмышдыр.

Һикмәт Зија ушаг әсәрләриндә монотонлугдан узагдыр. Онун мүхтәсәр тәмсилләрини, мәнзум нағылларыны, тапмача вә јанылтмачларыны балача шe'р һәвәскарлары һәвәслә охујур, динләјир вә асанлыгла да гаврајырлар. Бир сыра һалларда һәмин шe'рләр ушаглары дүшүндүрүр, фикрән фәаллашдырыр вә чох мараглыдыр ки, бәзән дә онлары мүәллифин көрдүјү иши, јә'ни шe'рин јазылмасы просесинин бир нөв иштиракчысына чевирир:

Бир ханәндә вар бағда.
Әјләшибдир будағда.
Хош сәсинин тә'рифи
Кәзир дилдә, додағда.
Истәдији: гызылкүл,
Бәс нәдир ады?—БҮЛБҮЛ!

Бу шe'рин сон сөзү (јә'ни бүлбүл) мәтндә јохдур. Ону балачалар өзләри бөјүк һәвәслә тапыб јеринә гојур вә тәбии бир севинчлә тәкрар-тәкрар охујурлар.

Ушаг әсәри јазмаг һәвәси Һикмәт Зијаны Ч. Чаббарлы адына «Азәрбајчанфилм» студијасы илә әмәкдашлыға сөвг етмиш вә онун «Гәриб чинләр дијарында» адлы ссенариси әсасында гурулушчу режиссор Әлисәттар Атакишијев ушаглар үчүн тамметражлы бәдии филм чәкмишдир. Филмин әсас мөвзусу һалал зәһмәт, вәтәнпәрвәрлик мотивләри илә бағлыдыр. Ушаг јазычыларынын кино илә әмәкдашлығы биздә аз тәсадүф едилән һаллардандыр. Буна көрә Әзизә Әһмәдованын «Топланын көлкәси» һекајәси әсасында кинематографын чох мараглы бир мултипликасија филми чәкмәси фактыны хүсуси гејд етмәк лазымдыр. Һәмин ссенаринин әсасыны тәшкил едән һекајәдә сәһәр-ахшам көлкәси бөјүјәндә севинчиндән атылыб-дүшән, аз бир мүддәтдә бу гәдәр бөјүмәси илә ловғаланан Топланын күнортачағы, күнәш зенитә галханда көлкәсинин кичиләрәк демәк олар ки, јоха чыхмасындан кәдәрләниб көз јашы төкмәси һәм һекајәни охујан, динләјән, һәм дә филми көрән балачалара чох јахшы тә'сир бағышлајыр, онлары Топланын һәјәчанларына ортаг едир, тәбиәтин мараглы һадисәләриндән бири илә гаршылашдырыр вә әлбәттә, дүшүндүрүр... Балача охучулары вә јенијетмәләри дүшүндүрмәк кејфијјәти Х. Һәсилованын «Хатирәнин сорағы илә», Ә. Бабајеванын «Сеһрли пилләләр», Т. Елчинин «Тоғрул бабанын нағыл ағачы», Ә. Сәмәдовун «Тапмачалар», Һ. Аббасзадәнин «Нәркизлә Нимарын нағыллары», Елчинин «Күнај, Јалчын, Нимар вә бир дә бир Сәлим» китабларындакы әсәрләр үчүн дә сечијјәвидир.

Хәлил Рзанын ушаг әсәрләринин топландығы «Мараллар да дуз јејәрмиш» китабы онун јарадычылығынын һеч дә әсас саһәсини тәмсил етмир. Чүнки әдәби ичтимаијјәтимиз бу мүәллифи әсасән бөјүкләр үчүн јазыб-јарадан шаир кими таныјыр. Бунунла белә, китабы диггәтлә охујанда ајдын олур ки, Хәлил Рза поезијасынын апарычы хәттини тәшкил едән әсас мәфкурәви-естетик амилләр: вәтәнпәрвәрлијин, гәһрәманлығын чошғун тәрәннүмү, сағлам пафос вә инчә шаиранәлик бу китаб үчүн дә ејни дәрәчәдә сечијјәвидир.

«Мараллар...» китабына рәғбәт ојадан бир дә будур ки, ондакы бир сыра әсәрләр Чәнуб мөвзусуна һәср едилмишдир. Бу әсәрләр С. Рүстәмин, Б. Азәроғлунун, Б. Ваһабзадәнин лирикасында, Пәнаһи Макулунун, Фәтһи Хошкинабинин, Мирзә Ибраһимовун нәсриндә, хүсусән дә онун «Кәләчәк күн» романында, јенијетмәләр вә кәнчләр үчүн јазылмыш «Күлбәтин», «Хосров Рузбеһ» повестләриндә дәнә-дәнә өз әксини тапан бөјүк идеалларымызла сәсләшир. Ады чәкилән сәнәткарларын әсәрләриндә Аразын о тајында өз ана дили, азадлығы, милли истиглалијјәти вә лајагәти уғрунда ара вермәдән мүбаризә апаран зәһмәткеш, фәдакар инсанларын бәдии сурәтләри ајдын көрүнүр. Х. Рзанын «Тәбриз Көјчәдә», «Тәбризин јолдашлары» кими шe'рләрдә, «Дашкәнддән тә'чили телеграм» поемасында ады чәкилән Тәбриз кимдир? Шаирин оғлу. Евдә илк өвлада Тәбриз адынын верилмәси дә тәсадүфи дејил, мәрам илә бағлыдыр. Чәнуби Азәрбајчана мәһәббәт бу мәрамдан вә мә'нәвијјатдан доғдуғу үчүндүр ки, һәтта илк бахышда һәмин мөвзудан узаг көрүнән һадисәләрин тәсвириндә дә унудулмур. «Дурна гатары» шe'риндә олдуғу кими:

Һачаланмыш гајтана санки
мунчуг дүзүлмүш.
Учур телли дурналар,
Јердән, көјдән үзүлмүш...
Дедиләр: онлар кедир
доғма Тәбризә сары;
Дедим:—Биздән салам де
гоһум-гардаша, дурна!
Сәни јүз јаша, дурна!
Сәни мин јаша, дурна!

Хәлилин гәләмә алдығы балалар охумагдан, өјрәнмәкдән дојмајан, һазырчаваб, һәссас, бөјүкләрә мүнасибәтиндә һөрмәтчил мәктәблиләри тәмсил едир. Лакин онун ушаг аләминин сакинләри сырасында мәктәб јашына чатмајанлар да вар. Онларын һеч бири дурғун дејил, һамысы һәрәкәтдә вә вурғундур, илк нөвбәдә Азәрбајчана вурғун. «Көј көлә сәјаһәт», «Кәлин, ајагла кәзәк» кими лирик поемаларда онлар үчүн нә гәдәр унудулмаз тәәссүрат вар!

Хәлил Рза ушаг шe'рләрини тәравәтли бәдии бичим мө'јары илә јазыр, онларын вәзн, гафијә вә чинас имканларыны артырыр. Адәтән дөрд мисралыг шe'рә бир чүт һәмгафијә сөз јетәр. Лакин о, ушаг шe'ри үчүн буну кифајәт һесаб еләмир. Һәмгафијә сөзләрин бүтөв бир силсиләсини шe'рә кәтирир, дахили гафијәләри вә рәдифләри јардыма чағырыр, беләликлә, шe'рин максимум көзәллијинә, долғунлуғуна наил олур, камил пејзаж вә портретләр јарадыр.

Сов.ИКП МК-нын «Әдәби-бәдии журналларын коммунизм гуручулуғу практикасы илә јарадычылыг әлагәләринә даир» гәрарында јазычыларын сәнәткарлығыны јүксәлтмәк мәсәләси үзәриндә хүсуси дајаныр вә белә һаглы бир тәләб ирәли сүрүр ки, гәһрәман образлары бәдии кәшф сәвијјәсиндә јарадылмалы, адамларын һәрәкәт вә давранышларына тә'сир көстәрмәлидир. Башлыча мәгсәд олараг партија јазычылардан инчәсәнәти актуал һәјати мәзмунла зәнкинләшдирмәји, мүасир һәјатымыз һаггында бәдии сәвијјәси јүксәк олан әсәрләр јаратмағы тәләб едир.

Әсл ушаг јазычысынын башы зәнкин билликләрин хәзинәси олмалыдыр. Бунсуз әлинә гәләм алан јазычы кечәчәји дәрсин мөвзу вә мәгсәдини өзү үчүн кифајәт гәдәр ајдынлашдырмадан синфә кирән һазырлыгсыз мүәллимә бәнзәр. Елмин ән мүхтәлиф саһәләри һаггында, мәктәб, бағча вә аилә педагокикасы һаггында, үмумән, инсан мүнасибәтләри, о чүмләдән дә ушагла бөјүк, ушагла ушаг арасындакы мүнасибәтләрин зәнкинлијин һаггында билликләри мәнимсәмәјән јазычынын әсәрләри ирәличәдән уғурсузлуға мәһкумдур. Анчаг тәгдим вә тәрәннүм моделиндән ибарәт олан бу чүр јазыларда адәтән һәјатын кениш мәнзәрәси, јени фикир, чәсарәтлә галдырылан проблем олмур.

Әлбәттә, ушагла онун баша дүшдүјү садә дилдә данышмаг лазымдыр. Лакин әсәрдә көркәмли бир фикир, һәјати мә'на, мәтләб, бәдии тапынты јохдурса, онда садәлик бәситликлә һәмсәрһәд олур. Унутмаг олмаз ки, бу күнүн ушағы онун үчүн јазанларын бир чохунун 5—10 јашыны кечирмиш олдуглары 40-чы, 50-чи илләрин ушаглары дејилләр. Аиләдә савадлы, мәдәни адамларын чохлуғу, информасија каналларынын боллуғу, хүсусән телевизија илә мүнтәзәм тәмас сајәсиндә һәр бир, аз-чох нормал инкишаф едән ушаг бүтүн дүнјада баш верән ән мүхтәлиф һадисәләрдән хәбәрдардыр. Бир чох һалларда бөјүкләрин мачал тапыб динләмәдији, көрмәдији, охумадығы шејләр һаггында онлар даһа сәриштәли данышмағы бачарырлар. Одур ки, күлүнч вәзијјәтә дүшмәмәк үчүн ушаг әдәбијјатынын охучусуну чох да көрпә мәхлуг һесаб едиб, ону чидди мөвзулардан, рәмзләрдән, образлы тәфәккүр нүмунәләриндән мәһрум етмәк олмаз. Ушаг әсәрләриндә фото дәгиглији — донуглуг, һәрәкәтсизлик демәкдир. Ушаглара исә нәфәсиндә һәјат һәрарәти олан чанлы, динамик көрчәклик, онларын өз тәбиәти кими нараһат бәдии сурәтләр, нечә дејәрләр, јерин алтыны да, үстүнү дә, атмосфери дә, космосу да өјрәнмәјә чәһд едән, сәјјар хәјалын ганадларында иглимләр ашан, мәгам кәләндә һәјатын исти-сојуғу, варлығын мүрәккәб һадисә вә зиддијјәтләри, севинч вә кәдәрилә дә үзләшән гәһрәманлар, балача охучуну һејрәтләндирә билән бәдии сурәтләр лазымдыр. Сачына бағладығы енли бантын ачылыб дүшмәсиндән горхдуғу үчүн гуру мүгәввәја дөнүб тәрпәнмәјән гызчығазлары, мәтбәхлә јатаг отағы арасында доланмагдан чаны чәзанә кәлмиш огланчығазлары нә данышмасындан, нечә һәрәкәт етмәсиндән асылы олмајараг, һәтта орта сәвијјәли охучулар да гәтијјәтлә рәдд едир. Биз һәлә јүксәк сәвијјәли охучулары демирик ки, беләләри он минләрләдир.

Тәбиәт көзәлликләриндән, битки вә һејван аләминдән һәмишә јазмаг лазымдыр. Лакин ејни предмет, мотив, рәнк вә хүсусијјәти тәкрары јолу илә јох. Бә'зән јазычылар күлү, чичәји, ағачы елә риторик вә үмуми шәкилдә тәсвир едирләр ки, билмәк олмур, бурада һансы күлдән, чичәкдән, јахуд ағачдан сөһбәт кедир; биткиләр кими, һејванларын да аз гала һәр бири һаггында мәзмун вә формача бир-бирини хатырладан онларча ушаг шe'ри чап олунмушдур. Буну нә илә изаһ етмәк олар ки, бир мүәллиф бир китабда шәкилләрин мүшајиәтилә дәрч олунмуш он бир шe'ринин аз гала јарысыны ејни пријомла, ејни тәгдиматла башлајыр? Мәсәлән:

Ахшам чыхар јувадан
Өзүнә јемәк кәзәр.
(«Кирпи»).

Көј чәмәндә һәр сәһәр
Учар-учар кәпәнәк.
(«Кәпәнәк»).

Учушар дәстә-дәстә
Гонар чичәкләр үстә.
(«Бал арылары»).

Овуну пусар пәләнк
Диншәјәр, сусар пәләнк.
(«Пәләнк»).

Әлбәттә, јоручудур, чүнки тәгдимат ејнидир, монотондур. Биз гәсдән ән бариз хүсусијјәтләрилә бир-бириндән кәскин сурәтдә фәргләнән чанлылара һәср олунмуш әсәрләрдән, һәм дә онларын илк бәндләриндән нүмунәләр кәтирдик. Бал арысы һара, кирпи һара, кәпәнәк һара, пәләнк һара... Лакин Ә. Ширванлынын «Илбизин нәғмәси» (1981) китабында онлар һамысы мүәллиф тәгдиматынын јекнәсәглији, чансыхычылығы үзүндән инкубатор чүчәләри кими бир-биринә бәнзәјирләр... Она көрә ки, бу шe'рләрин һамысында вәзн-һечә, өлчү—једдилик, тәгти—дөрд үч, ән чох ишләнән фе'л формасы мүзаре кәләчәк заман, бүтүн бунларла да шәртләнән ән әламәтдар хүсусијјәт — дарыхдырычылыг, јорғунчулугдур...

Мә'лумдур ки, «бәдии әдәбијјат өзлүјүндә тәсәррүфат вә истеһсалат проблемләринин һәлли илә мәшғул олмур. Онун ичтимаи ишләрин кедишинә тә'сири бирбаша јох, билаваситә, јә'ни инсан психикасы, емосијалар вә шүур васитәсилә олур... Әдәбијјат һәр шејдән әввәл инсаншүнаслыгдыр» («Правда», 3 апрел, 1983). Инсан исә бәдии әдәбијјатда биринчи нөвбәдә чанлы характерләр васитәсилә ачылмалыдыр. И. Әфәндијевин «Сарыкөјнәклә Валеһин нағылы», С. Әһмәдовун «Јамачда нишанә», Ә. Бабајеванын «Һардасан, дост?», М. Ибраһимбәјовун «Бүтүн јахшы шејләр үчүн өлүм», Р. Ибраһимбәјовун «Унудулмуш август», Елчинин «Тојуғун дири галмасы», Иси Мәликзадәнин «Көврәк ганадлар», Гәриб Меһдијевин «Әлифба», Тофиг Маһмудун «Јерә дағылан мунчуглар» әсәрләринин охучулар арасында кениш јајылмасыны тә'мин едән дә дәрин драматик конфликтләр әсасында ачылан характерләрин әлванлығыдыр. Нәчибликлә худпәсәндлијин, һуманизм илә гејри-бәшәрилијин, зәрифликлә кобудлуғун үз-үзә кәлиб чарпышдығы бу повестләрдә биринчиләрин гәләбәси мәһз фәал мүәллиф мөвгејиндән, тә'сирли бәдии васитәләр әсасында ачылыр.

Москвада чап олунмуш «Смоковница» («Әнчир ағачы») китабындакы повест вә һекајәләри үчүн Елчинин 1982-чи илдә Үмумиттифаг Ленин комсомолу мүкафатына лајиг көрүлмәси һәр шејдән әввәл јенијетмә кәнчләрин фәал һәјат мөвгеји тутмасы вә естетик зөвгүнүн тәрбијәси ишинә онун әсәрләринин көстәрдији көмәјин өлкә мигјасында тәгдир олунмасы демәкдир. Магсуд Ибраһимбәјовун повестинин гәһрәманы Таһирин башына кәләнләри изләркән биздә илкин ојанан фикир бу олду ки, бир чох јашыдлары кими о да совет әдәбијјатынын ән јахшы нүмунәләри әсасында тәрбијә тапмыш, характеринин мүһүм чәһәтләри мүәјјәнләшмишдир. Һеч бир физики хүсусијјәти илә јолдашларындан сечилмәјән, әксинә, онларын һамысындан зәриф, һәтта зәиф вүчудлу, көзләри көзлүклү олан Таһир јери кәләндә өзүндә елә бир дахили гүввә тапыр ки, тәсадүфән дүшдүкләри кеһнә фашист бункериндә, бүтүн әтраф мүһитлә әлагәси кәсилмиш вәзијјәтдә, атылачаг һәр бир аддымын өлүм тәһлүкәси доғурдуғу бир мәгамда ајаға галхыр вә башгаларыны хилас етмәк үчүн дахили тәләбдән доған о лабүд аддымы атыр. Ә. Әјлислинин «Адамлар вә ағачлар» романындакы балача Садыг үзәриндән узун илләр кечмәсинә бахмајараг, бу күн дә әдәбијјатымызын гијмәтли ушаг сурәтләриндән бири олараг галыр. Әкрәмин бу әсәрини тәшкил едән повестләрин әһәмијјәти бир дә онунла изаһ едилир ки, јазычы өз гәһрәманларынын дүшүнчәләр аләминдән јашадығымыз күнләрин әхлаги-мә'нәви проблемләринә бир көрпү сала билир. Формалашмасы мүһарибә илләринә тәсадүф едән јенијетмәнин характерини чанландырмаг бахымындан бу әсәрләри Ч. Ајтматовун, Н. Думбадзенин әсәрләрилә мүгајисә едәнләр һаглыдырлар. Нәсилләрин варислији, нәчиблик, һуманизм идејаларынын јашарлығы идејасынын бәдии тәсдиги бахымындан ады чәкилән мүәллифләрин әсәрләри гијмәтлидир.

Һаггында бәһс едилән бу әсәрләр сајча аз олмагла јанашы, онларын бөјүк әксәријјәти кечмиш илләрин мәһсулудур. Сон дөвр ушаг әдәбијјатымыз чанлы, тәравәтли характерләрлә о гәдәр дә сүр'әтлә зәнкинләшмир. М. Рзагулузадә, М. Ибраһимов, Е. Ағајев, С. Вәлијев, Х. Һәсилова, Ә. Әмраһов, Б. Һәсәнов, Ә. Бабајева вә башгаларынын ушаглар, јенијетмәләр үчүн повестләри бир заман чох популјар иди. Инди исә белә әсәрләр нисбәтән аз јазылыр.

И. Һүсејнов, Ә. Әјлисли, Ә. Һачызадә, С. Сүлејманов, С. Азәри, И. Мәликзадә кими насирләрин охучулар вә әдәби ичтимаијјәт тәрәфиндән тәгдир едилмиш бир сыра әсәрләринин азјашлы гәһрәманларыны хатырлајанда көрмәк чәтин дејил ки, онларын демәк олар ки, һамысы Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөврүнүн кичикјашлы ушаглары вә јенијетмәләридир. Мәрзләри тәрпәтмәк, һүдудлары кенишләндирмәк, инди аз гала 50 јашлы киши олан Садыгларын, Шөшүләрин әвәзинә, абад мәктәбләрин синифләриндә, пионер евләриндә, идман сарајларында, шакирд истеһсалат бригадаларында гајнашан ушаглары көрмәк, онларын мә'нәви аләмини ачыб көстәрмәк, тә'лим-тәрбијә ишинин һәлә кифајәт гәдәр јолуна гојулмамыш мәсәләләринин һәллиндә чәмијјәтимизә јазычы көмәјини күчләндирмәк лазымдыр. Мәһз бу зәминдә, коллектив арасында чилаланан чазибәдар ушаг характеринә балачаларын бөјүк еһтијачы вар.

Сон илләрдә Азәрбајчан ушаг драматуркијасынын наилијјәтләри артмышдыр. Ј. Әзимзадә, Х. Һәсилова, Х. Әлибәјли, Анар, Ә. Сәмәдов, И. Чошғун, Ч. Мәммәдов, Ә. Әјлисли, И. Мәликзадә вә Ш. Хуршудун пјесләринин әксәријјәти кәнч тамашачылар театрында, бә'зиләри исә кукла театрында мүвәффәгијјәтлә ојнанылыр. Ајрыча гејд етмәји лазым билирик ки, Әли Сәмәдовун шәхсиндә ушаглар үчүн мәһсулдар ишләјән мараглы бир драматургун театрла јарадычылыг әлагәләри сәмәрәли олмушдур. Онун балачаларын спесифик гаврајыш хүсусијјәтләринә мувафиг јазылан әсәрләри республикамызын кәнч тамашачылар театры илә јанашы, кукла театрында, Сумгајытда, Шәкидә, Минкәчевирдә, Ағдамда тамашаја гојулмушдур. Азјашлыларын севимли тамашасына чеврилмиш «Артыг тамаһ баш јарар» әсәрини кукла театры Бакыда вә гастрол сәфәрләриндә 1.200 дәфәдән артыг көстәрмишдир. Ә. Сәмәдовун «Күлән дағ» вә «Әзаблы күнләрин сону» пјесләри ушаг драматуркијамызда бармагла сајылан о әсәрләрдәндир ки, бејнәлхалг мөвзуда јазылыб, Африкада ичтимаи азадлыг уғрунда мүбаризәјә һәср едилмишдир. Х. Әлибәјлинин «Чүнгүш» әсәринин аз вахтда тәкчә республикамызда дејил, ондан узагларда, мәсәлән, Һиндистанын он шәһәриндә Абдулла Шаиг адына Азәрбајчан Дөвләт Кукла Театры тәрәфиндән мүвәффәгијјәтлә көстәрилмәси, бу тамашалар һаггында харичи мәтбуатын сәмими сөзләри бизи севиндирир. Драматургун «Ајчан», «Довшанын ад күнү» әсәрләринин сәһнә тәчәссүмү һаггында «Театр», «Советскаја култура» кими мәркәзи гәзет вә журналларда мәгаләләр чап олунуб.

С. Вурғун «Балаларымыз үчүн көзәл әсәрләр јарадаг» мәгаләсиндә көстәрирди ки, «әсримизин кәнч инсаны бүтүн дүнјаны, бүтүн бәшәријјәти дәрк етмәк үчүн јашадығы торпағы, мәнсуб олдуғу халгы дәрк етмәли, ...бу јолла да инсанлыг дәрәчәсинә јүксәлмәли, бүтүн халгларын мә'нәви һәјатынын инкишафында иштирак етмәлидир». Өз халгыны, онун тарихини, мә'нәвијјатыны, хүсусән бәдии тәфәккүр хәзинәсиндәки һуманизм, бејнәлмиләлчилик тәблиғ едән инчиләри јахшы мәнимсәмиш Азәрбајчан охучусунун гәлбиндә вә шүурунда Көјчәк Фатма, Чыртдан, Мәликмәммәд, Нәркиз, Тыг-тыг ханым, овчу вә копчу Ибишлә јанашы, Һеклберри Финн, Гырмызыпапаг, Чиполино, Карлсон, доктор Ајболит, Буратино, Чебурашка, Стјопа дајы кими совет, рус вә дүнја әдәбијјаты классикасынын көркәмли сурәтләринин дә һәмишәлик јери вар. Онлар Азәрбајчан ушаг әдәбијјатынын мараглы нүмунәләрилә јанашы, Андерсенин вә Чанни Родаринин, Маршакын, Михалковун вә Бартонун әсәрләрини, мүхтәлиф халгларын фолклорундан тәрчүмә олунмуш сечмә нүмунәләри дә мәмнунијјәтлә охујурлар.

Халгы дәриндән, һәртәрәфли дәрк етмәјин ән сынанмыш мә'хәзләриндән бири онун мә'нәвијјатынын даһијанә бир шәкилдә кристаллашдығы фолклордур.

А. Шаиг, С. Рәһимов, М. Сејидзадә, Ә. Вәлијев, Ә. Аббасов, М. Рзагулузадә вә дикәр јазычыларымызын фолклор әсасында јаратдыглары әсәрләри бир јерә топламаг мүмкүн олсајды, миниатүр бир ушаг китабханасы аларды. Гочаман әдиб, көркәмли ушаг јазычысы М. Рзагулузадәнин өз мүшаһидәләриндән чыхардығы бу нәтичә та-

* Азәрбајчан Јазычылар Иттифагынын ијун (1983) пленумунда охунмуш мә'рузә әсасында һазырланмышдыр.